

- ta inshykh narodiv [Ukrainian mythology and cultural heritage, mythological ideas, beliefs, rituals, legends and their echo in the folklore and customs of Ukrainian later, fellow Slavs and other peoples], Folio, Kharkiv, Ukraine.
7. Kristeva, Yu. (2000), Bakhtin, slovo, dialog i roman [Bakhtin, word, dialogue and novel], Translated by Kosikov, G. K., Progress, Moscow, Russia.
 8. Mitosek, Z. (2005), Teoriia literaturnykh doslidzhen [Theory of literary studies], Tavriia, Simferopol, Ukraine.
 9. Oliinik, B. (2009), Vybrane [Selected], Etnos, Kyiv, Ukraine.
 10. Oliinik, B. (2005), Vybrani tvory [Selected works], Vyd-vo «Ukrainska entsiklopediia» im. Bazhana, M. P., part 1, Kyiv, Ukraine.
 11. Makhnovets, L. (1967), Slovo o polku Ihorevim ta yoho poetychni pereklady i perespivy, [The Lay of Igor's Campaign and his poetic translations and remakes], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
 12. Fateeva, N. A. (2000), Kontrapunkt intertekstualnosti, ili Intertekst v mire tekstov [Counterpoint intertextuality, or intertext in the world of texts], Agar, Moscow, Russia.
 13. Chernyaeva, M. M. (2014), «Quotation as a form of intertextual interaction (the research is based on B. Oliinik's lyrics)», Naukovi zapysky Natsionalnoho universitetu «Ostrozka akademiia», Seriia «Filolohichna», issue 41, pp. 289–293.
 14. Shevchenko, T. G. (2001), Povne zibrannia tvoriv: u 12 tomah [Complete works: in 12 volumes], Naukova dumka, part 1, Kyiv, Ukraine.
 15. Zavadskaya, V., Muzychenko, Ya., Talanchuk, O., and Shalak, O. (2002), 100 naividomishykh obraziv ukrainskoi mifolohii [100 most famous images of Ukrainian mythology], Orfei, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2:82.091:82 – 311.6

«МИХАЙЛО ЧАРНЫШЕНКО, ИЛИ МАЛОРОССИЯ ВОСЕМЬДЕСЯТ ЛЕТ НАЗАД» П. КУЛИША ТА РОМАНИ В. СКОТТА: ПРОБЛЕМИ РЕЦЕПТИВНОЇ ТА КОМПАРАТИВНОЇ ПОЕТИКИ

Чик Д.Ч., докторант

Бердянський державний педагогічний університет, вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Україна

denyschuk@ukr.net

У статті з'ясовується рівень співвіднесення поезики роману «Михайло Чарнишенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843) П. Кулиша та історичної романістики В. Скотта («Waverley; or, 'Tis Sixty Years Since» (1814), «The Antiquary» (1816), «Rob Roy» (1817)). Проаналізовано типологічні та інтертекстуальні збіги в текстах, особливості історіософії авторів, виокремлено психоаналітичну основу творів. У статті доводиться, що «Михайло Чарнышенко...» П. Кулиша є умовно-історичним романом з індивідуально-авторським трактуванням історії України другої половини XVIII ст. Отже, спільне в романах вбачаємо насамперед не в інтертекстуальності, а в спільній психологічній основі, яка має типологічний характер.

Ключові слова: типологія, інтертекстуальність, історизм, колекціонування, конфлікт.

«МИХАЙЛО ЧАРНЫШЕНКО, ИЛИ МАЛОРОССИЯ ВОСЕМЬДЕСЯТ ЛЕТ НАЗАД» П. КУЛИША И РОМАНЫ В. СКОТТА: ПРОБЛЕМЫ РЕЦЕПТИВНОЙ И КОМПАРАТИВНОЙ ПОЭТИКИ

Чик Д.Ч.

*Бердянский государственный педагогический университет,
ул. Шмидта, 4, Бердянск, Украина*

В статье выясняется уровень соотнесенности поэтики романа «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843) П. Кулиша и исторической романістики В. Скотта («Waverley; or, 'Tis Sixty Years Since» (1814), «The Antiquary» (1816), «Rob Roy» (1817)). Проанализированы типологические и интертекстуальные совпадения в текстах, особенности

историософии авторов, выделена психоаналитическая основа произведений. В статье доказывається, что “Михайло Чарнышенко...” П. Кулиша является условно-историческим романом с индивидуально-авторской трактовкой истории Украины второй половины XVIII века. Таким образом, общее в рассматриваемых романах видится, прежде всего, не в интертекстуальности, а в общей психологической основе, которая имеет типологический характер.

Ключевые слова: типология, интертекстуальность, историзм, коллекционирование, конфликт.

**“MYKHAILO CHARNYSHENKO, OR LITTLE RUSSIA EIGHTY YEARS AGO”
BY P. KULISH AND NOVELS BY W. SCOTT:
RECEPTIVE AND COMPARATIVE POETICS PROBLEMS**

Chyk D.Ch.

Berdiansk State Pedagogical University, Shmidt str., 4, Berdiansk, Ukraine

The article revealed the level of correlation between the poetics of the novel “Mykhailo Charnyshenko, or Little Russia eighty years ago” by Panteleimon Kulish and historical novels by Sir Walter Scott (“Waverley; or, ‘Tis Sixty Years Since”, “The Antiquary”, “Rob Roy”). Typological and intertextual similarities in the texts, peculiarities of the authors’ historisophy, and psychoanalytic foundation of works are analyzed in the article.

“Mykhailo Charnyshenko, or Little Russia eighty years ago” by P. Kulish is a conditional historical novel with the individual author’s interpretation of the history of Ukraine in the 2nd half of the XVIII th century. As W. Scott, P. Kulish creates his own historical myth, presenting the admiration of antiquity and frank sympathy to old customs. W. Scott synthesizes the history of the country witnessing their faith in the need for union of the Kingdom of Great Britain, whose power in the cultural and political union of Scotland and England. P. Kulish also stresses the inevitability of loss Cossack liberties and loyal need to adapt to new conditions and conventions in the Russian empire.

In the novel of Ukrainian writer ex-Cossack Charnysh is not an antiquarian, such as Oldbuck from “The Antiquary” by W. Scott. He is a historian, like the probable author of “Witness’ Chronicles” R. Rakushka-Romanovskyi. Charnysh fails to realize the main project of his life – to create chronicles of Cossack history. The love of antiquities in both characters performs a compensatory function.

Thus, in the common the novels under consideration have not got intertextuality, but psychological basis having typological character.

Key words: typology, intertextuality, historicism, collection, conflict.

Ранню творчість П. Куліша, головню – його перший російськомовний роман “Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад” (написаний – 1842, надрукований – 1843), літературознавці нерідко розглядають як передумову для більш зрілого твору – “Чорна рада” – і зазвичай наголошують на хібах молодого письменника-початківця. Розгляд “Михайло Чарнышенко...” як пошуку власного творчого методу часто поєднується з його зарахуванням до творів, що наслідують “вальтер-скоттівську манеру”. Утім, детального розгляду особливостей впливу В. Скотта на цей роман П. Куліша досі не проводилось, за винятком принагідних компаративних зіставлень у роботах Б. Неймана [12], Р. Багрій [1], В. Петрова [13], В. Івашківа [6].

У цій статті ставимо собі за мету з’ясувати рівень співвіднесення поетики роману “Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад” П. Куліша та історичної романістики В. Скотта (“Waverley; or, ‘Tis Sixty Years Since” (1814), “The Antiquary” (1816), “Rob Roy” (1817)), проаналізувати типологічні та інтертекстуальні збіги в текстах, особливості історіософії авторів, виокремити психоаналітичну основу творів.

Жанрове атрибування роману “Михайло Чарнышенко или Малороссия восемьдесят лет назад” П. Куліша є доволі дискусійним. Р. Багрій означає його як готичну романтичну повість [1, с. 187], у якій відчувається вплив не менш готичного “Тараса Бульби” М. Гоголя, адже там є спільна дихотомія “суворий і неблаганний батько – неслухняний син” [1, с. 156]. Таке жанрове означування першого роману П. Куліша, на наш погляд, потребує перегляду та корекції. Чіткіше визначає жанр твору Н. Бернадська – історичний романтичний роман специфічного типу, у якому відсутній історичний сюжет [2, с. 40]. Деякої конкретизації потребує розуміння роману “Михайло Чарнышенко...” Є. Нахліком – як історичного роману-притчі про блудного сина [11, с. 97]. Зі структури архетипного

мотиву “блудного сина” (юнак зі заможної родини; юнак покидає родину та домівку заради розваг; збіднілий юнак повертається додому до зневажених ним рідних і отримує прощення) випала сема повернення [5, с. 23], хоча загальна схема “втеча з батьківського дому – поразка на чужині – батьківське прощення” у творі дотримана.

Р. Багрій виокремила основні мотиви в романі “Михайло Чарнышенко...”: батьків і дітей, суворого батька, подорожі та виховання [1, с. 156]. Також дослідниця зауважила, що мотив батьківського прокляття, як і проблема “батьки – діти”, є романтичним, більше того – готичним, він був використаний також і В. Скоттом у “The Bride of Lammermoor”. Ще одним сюжетним мотивом романтичної традиції є лікування лицаря прекрасною жінкою [1, с. 164].

Зауважені збіги в мотивній організації є лише констатацією очевидних зовнішніх паралелей у конкретних творах; тому можна з упевненістю стверджувати, що інтертекстуальна спорідненість роману “Михайло Чарнышенко...” з літературною спадщиною В. Скотта потребує уточнення щодо особливостей цієї типологічної пов’язаності та чіткішого визначення національної специфіки.

Розглянемо спершу історизм у романах В. Скотта та П. Куліша. Перший роман П. Куліша можемо вважати спробою презентувати власне бачення історичного минулого українського народу. Основна відмінність такого тлумачення полягала в максимально точному дотриманні П. Кулішем фактів з історичних хронік, манускриптів та інших документів, що протиставлялося гоголівській імперській візії історії козацтва.

Автор роману “Михайло Чарнышенко...” формулює власне бачення національної ідеї, яке полягає в документально підтвердженій інтерпретації історії. Простежимо, як вплинула на це бачення творчість В. Скотта, але спершу виокремимо підхід шотландського романіста до історії власного народу. Тут важко опиратися на дослідження радянських науковців, адже в них переважає “пошук” ідеологем, не властивих для письменника. Найпершою такою ідеологемою є нібито суттєвий концепт розуміння визначальної ролі народних мас під час історичного розвитку з огляду на нехтування зміною королівських династій. Утім, навіть побіжний аналіз персоносфери романів В. Скотта свідчить про його увагу до ролі історичної особи, яка постійно наявна у творах на іншій шальці терезів подій.

Історіософія В. Скотта повно представлена в його “Tales of a Grandfather. Being Stories Taken from Scottish History” (1828–1830), серії книг для дітей з історії Шотландії, яка вийшла трьома випусками, і з того часу неодноразово перевидавалася. Одразу ж після публікації першого випуску розповіді “дідуся” В. Скотта набули великої популярності. Основна ідея цієї праці – подолати необґрунтовані упередження та негативні стереотипи, які панували в Англії та Шотландії. В. Скотт у формі розповідей для свого внука Дж. Г. Локгарта, опираючись на доступні йому історичні джерела, намагається примирити обидва народи й обґрунтувати необхідність співіснування в межах однієї країни. У першому розділі книги автор обумовлює це вимушене співжиття географічним фактором: обидва народи проживають на одному острові, відділеному морями від решти світу.

На переконання письменника, об’єднання Англії та Шотландії є логічним, це – наслідок Божого провидіння, якому передували столітні чвари та криваві війни. В. Скотт висловлює велику повагу до свободолюбства шотландців та постійно акцентує на цій рисі – визначальній у національному характері свого народу. Для нього справжніми патріотами є борці за незалежність Шотландії: король Роберт I Брюс і лицар В. Воллес. Отже, прагнення історичної правди дозволяє письменникові синтезувати історію батьківщини без викривлень, і в той же час поєднати критику роялізму та феодалізму з виявом віри у тривке існування королівства Великобританії, сила якого в культурно-політичному єднанні двох братніх націй, що стирає відмінності.

Можемо припустити, що П. Куліш читав “Tales of a Grandfather...” (книга вийшла в російському перекладі практично одразу ж – у 1831 р.), адже його концепція національної історії в дебютному романі є суголосною. У 1846 р. у петербурзькому журналі для дітей старшого віку “Звездочка” він публікує науково-популярну працю “Повесть об украинском народе” на зразок “дитячої історії” В. Скотта. Зіставлення цих текстів не є метою нашого дослідження, але варто зауважити, що як “Tales of a Grandfather...” (також і більш “доросла” книга – двотомна “History of Scotland”) стали підсумком творчого шляху Скотта-романіста і Скотта-історика, так і “Повесть...” сам автор (у той час ще історик-аматор, який лише розпочинав письменницьку й викладацьку кар’єру) вважав своєю програмою, яка в майбутньому розростеться до більш масштабного історичного проекту. Як відомо, цей задум був частково здійснений значно пізніше в тритомній “Истории воссоединения Руси”, відомій полемічним осмисленням феномену українського козацтва.

Було б спрощенням зараховувати роман “Михайло Чарнышенко...” до типових романів, написаних у манері В. Скотта. Історичний “конфлікт”, покладений в основу роману, не був подією визначального світового чи навіть регіонального значення. Ідеться про підготовку до військового походу Росії супроти Данії з метою повернення герцогства Шлезвіг. Оголошена в червні 1762 р. війна так і не розпочалася через військовий переворот, у результаті якого імператор зрікся влади, а на російський престол зійшла Катерина II.

У романі П. Куліша йдеться про набір українських добровольців для походу російського армії. Головний герой роману – канцелярист Михайло Чарнишенко – у пошуках лицарського щастя, мотивований жадобою майбутньої слави та почесностей, зголошується найманцем для участі в майбутній військовій кампанії. Прагнучи дорівнятися до колишньої слави предків, Чарнишенко йде на відвертий конфлікт із батьком, який категорично проти намірів сина і проклинає його. Сам учинок оцінюється в романі неоднозначно: одні персонажі вважають вербування антихристиянською справою (пан Бардак), інші – бачать у майбутній війні добру нагоду для Михайла здобути козацький вишкіл (Щербина).

Спротив старого Чарниша закорінений не лише в оцінці намірів сина – автор постійно наголошує на його впертості та суворості. Ворожість Чарниша до російської влади зумовлена також і особистою неприязню через недостатнє вшанування його заслуг в українському уряді після Біронівського заколоту [8, с. 227]. Образа на російських чиновників, які надали перевагу іншим, менш заслуженим козацьким старшинам, стала причиною віддалення старого Чарниша та його анахоретства. Така глибока кривда й визначає його небажання бачити сина на військовій службі нової влади.

Р. Багрій вважає, що в образі старого Чарниша повторено антикварія Олдбака з роману В. Скотта “The Antiquary” [1, с. 178]. Збіги в цих образах, на нашу думку, не є глибинними, і говорити про “повтор” скоттівського образу є перебільшенням. Щоб показати принципові відмінності між українським і шотландським антикваріями, слід розглянути ці образи детальніше.

Справді, старий антикварій Олдбак обожає шотландську старовину, є знавцем стародавніх речей і водночас архетипним вченим-диваком. Цікаво, що В. Скотт у передмові до роману зізнався, що Олдбак чи не єдиний персонаж, для якого існував прототип – один з його друзів. У тексті твору чітко окреслено переконання антикварія: він протестант, його предки-лютерани свого часу зазнали гоніннь після Реформації. У той же час він – рояліст, який не сприймає ідейного підґрунтя Французької революції.

Так само і старий Чарниш є палким шанувальником козацької старовини. Систему виховання сина Михайла Чарниш будує на різкому протиставленні козацької героїки минулого та сучасної втрати колишньої звитяги. Лише на цивільній службі можна

прислужитися батьківщині – переконаний старий сотник.

Олдбак досліджує минуле з позицій історика-аматора, колекціонуючи реліквії минулого. Колекціонування старих книг для нього – це своєрідний спорт, чоловік намагається зібрати відомі рідкісні книги та стародруки, не витративши значних коштів. У вправності добування фоліантів йому немає рівних – для нього це також і дотепний спосіб знущатися з інших антикварів. Для Олдбака найбільшу цінність мають не ті старовинні речі, які склали б національне надбання шотландців, а саме рідкісні.

Олдбак є і комічним персонажем, у той час як Чарниш, його зятягість та впертість не можуть викликати посмішки. Чарниш не є антикваром, свою місію він вбачає в збереженні пам'яті про гетьманську славу, а тому готує літопис про минувшину. Це радше історіограф, на зразок ймовірного автора “Літопису Самовидця” Р. Ракушки-Романовського (доля Р. Ракушки-Романовського схожа на Чарнишеву: після конфлікту з Дем'яном Многогрішним, він полишає військову службу, стає священником і розпочинає роботу над літописом) [14, с. 1681–1682]). Чарниша цікавлять події столітньої давнини, козаччина від Гетьманату Богдана Хмельницького до останнього гетьмана Кирила Розумовського – він фактично сучасник цих подій і очевидець занепаду козацької держави.

Олдбака, на відміну від Чарниша, поглинає інтерес до давніших часів, аж до епохи римського панування в Шотландії. Щоправда, у своєму намаганні відшукати сліди римських колонізаторів Олдбак виявляє власний непрофесіоналізм. Антикварій упивається своєю перемогою над знаними дослідниками періоду римського панування й вишукує “помилки” в їхніх знаменитих розвідках, критично трактує історичні хроніки, зверхньо ставиться до історичних праць інших авторів. Показово, що в дискусіях щодо авторства поем легендарного ірландського барда Оссіана антиквар Монкбарнс виступає за їхню автентичність. Тут легко вловити авторську іронію, якщо пам'ятати, що В. Скотт, зізнаючись у своєму захопленні майстерними підробками Дж. Макферсона в юності, зробив висновок, що Оссіан не підходить для “дорослого” читання [9, с. 500]. Так само комічною є згадка про те, як довго, аж шість років, Олдбак спільно зі своїм другом-письменником намагалися прочитати один рядок напису на саксонському розі.

Олдбак доволі легковажно ставиться до оприлюднення свого доробку: він публікує під вигаданими псевдонімами лише два нариси в “The Antiquarian Repository” й одну статтю в універсальному за змістом “The Gentleman’s Magazine”. Проблеми, розглянуті в цих дослідженнях, є незначними за своєю суттю, тож вихваляння науковими здобутками виглядають комічними [20, р. 158] і показують його надміру завищену самооцінку. Кумедними, та й нереалізованими, виглядають і його утопічні плани щодо створення героїчного епосу “Каледоніада”, який має бути псевдоісторичним, адже (за патріотичним задумом) має описати перемогу племен Каледонії над римлянами, попри насправді нищівну поразку перших.

Прозорим є й ідеологічний складник наукових зацікавлень Олдбака та Чарниша. Якщо першого переважно цікавить римський період історії Шотландії, то сотник відновлює історію “крамольного” періоду козаччини, його літопис описує “колишні блаженні часи України” [8, с. 247]. Мотивація стати літописцем у сотника Чарниша така ж, як і в інших літописців останніх років Гетьманщини – зберегти історію для нащадків, бо старосвітня Україна втрачає свою ідентичність. У той же час запал, із яким він віддається роботі, заступає йому реальний світ [8, с. 228]. Такого розриву з реальністю не спостерігаємо в Олдбака, який жваво цікавиться сьогоденням і був відкритий для нових знайомств чи уподобань.

Любов до старовини, яку сповідують Олдбак і Чарниш, живиться їхньою пристрасною до колекціонування. Ж. Бодрійяр розглядав колекціонування як потужний компенсаторний

фактор, особливо для чоловіків, які досягнули сорокарічного віку, у критичну фазу сексуальної еволюції [3, с. 97]. Олдбак компенсує в такий спосіб свою невдачу романтичну пригоду в юності, а вдівець Чарниш – втрату дружини. Якщо розглядати пристрасть до колекціонування у світлі цього підходу, то збиральництво фактично замінює персонажам повноцінне статеве життя. У їхньому житті воно відіграє регулятивну функцію, поглинаючи напругу та скорботу й справді стає ідеальною декорацією невротичної рівноваги [3, с. 100]. Колекційна річ ідентична предметові любовної пристрасті та обожнювання, бо лише занурення в пошуки-розшуки того чи іншого предмета, систематизація та впорядкування зібрання дають відчуття комфорту та спокою. Персонажі романів В. Скотта та П. Куліша старанно поповнюють колекції старовинних речей, адже вони є їхніми камерними світами й захистком від реальності.

Мають колекціонери і власні фетиші – окраси колекцій, які зумовлені специфікою наукових уподобань. Так, Чарниш надзвичайно поважає гетьмана Богдана Хмельницького. Під час роботи над анналами він пригадує про план батьківської хати гетьмана у Суботіві, за яким його прадід, полковник Павло Чарниш, свого часу розпочав будівництво власного дому. Після первинних невдалих пошуків волею випадку літописець віднаходить рисунок [8, с. 240]. План будинку стає для нього справжнім фетишем – Чарниш вивчає його до найменших подробиць, постійно милується ним і, зруйнувавши наполовину власний будинок, таки втілює свій задум у життя, скопіювавши гетьманську хату. П. Куліш подає докладний опис будинку, у якому відтворено кожну дрібницю, а всередині виготовлено своєрідний іконостас відомих українських гетьманів – від Богдана Хмельницького до наказного гетьмана Павла Полуботка. Отож, у садибі Чарниша сповідується справжній культ предків.

Схожим фетишем виступають для антиквара Олдбака залишки древнього римського військового табору. Самовпевненість археолога-самоука отуманює Олдбака – він втридорога викупує місце, де нібито розташовувався цей табір. Згодом з'ясовується, що чоловік став жертвою обману, й до римських артефактів пустище не має жодного стосунку. Отже, всі наукові роздуми та археологічні розкопки, здійсненні Джонатаном, є лише самообманом, спрямованим на творення фіктивної наукової значущості його вчених “прозрін”.

Намагання реконструювати будинок є не лише даниною славі найвідомішого гетьмана Війська Запорізького, як і розкопки табору, які проводить Олдбак. Усвідомлення того, що вони володіють артефактом, дає персонажам відчуття причетності до історії та надає сенсу їхньому творчому життю.

Отже, любов Олдбака до старовини характеризується двома аспектами – ностальгічним прагненням до першовитоків й обсецією оригінальності [3, с. 85]. Для антикварія багато важить автентичність його колекції – він не фіксує увагу на чомусь конкретному – нумізматиці, мілітарії чи бібліофілії – його цікавить все, що має на собі відбиток старовини.

В. Петров зауважував у П. Куліша актуалізацію теми “повороту в отчий дім”, яка, на думку дослідника, мала певну традицію, зокрема в німецькій романтичній літературі, адже була суголосною, наприклад, з темою роману Новалиса “Heinrich von Ofterdingen” [13, с. 275]. Зазначимо, що таке трактування проблематики роману є дещо звуженим. Бажання головного героя відчутти на собі козацьку вольницю з минулого, про яку він стільки знає з батькових розповідей і до якої його в дитинстві спонукувала мати, не зовсім вписується в потрактування Михайла як людини, яка розірвала зв'язок із традиціями й батьківським домом. Зрештою, непокоря батьківській волі фактично не міняє статусу сина в системі координат Гетьманщини, яка швидко втрачала останні атрибути незалежності на час описуваних подій – з канцеляриста на імперській службі він перетворюється на

найманця для участі у військовій кампанії, яку проводить російський імператор.

Покарання за непослух батьківській волі лежить у площині морально-етичній (це, беззаперечно, важкий злочин, бо йде врозріз із патріархальною традицією), а прокляття, яке перед громадою вигукує сотник, є виправданим з точки зору містян. Але чи не було знищення реконструкції садиби гетьмана Хмельницького та міста Воронежа вогнем частково також і карою за зневагу хронікера Чарниша до християнського оберегу “Молитва до Пресвятої Богородиці”, який він непоштиво жбурляє в скриню? Виключно світський характер подвижництва сотника можна протиставити містицизму саїтника Новалісового, який не лише вивчає історію, але й небайдужий до внутрішнього самоспоглядання.

Мотив непослуху Михайла є глибоко архетипним. У ньому бачимо одвічне прагнення автономії та незалежності від Бога, яке досягається особистим прийняттям рішення про те, що слід вважати добром і злом [10, с. 429]. Так само і опозиція “батько – син”, яка представлена семантикою конфлікту, є архетипною.

Ми не шукатимемо літературних паралелей суворого батька Чарниша з відповідними образами у В. Скотта, бо їхню типологічну схожість вбачаємо насамперед не в наслідуванні, а в оприявненні спільної психічної структури, що й зумовлює схожість. Для пояснення специфіки образів суворих батьків у шотландського та українського письменників варто активізувати архетипний метод із неодмінним зверненням до біографічних аспектів.

Окрім спогадів самого В. Скотта, є чимало життєписів біографів письменника, у яких реконструюються відносини в родині. Звернемо увагу на біографії В. Скотта авторства Д. Дайчеса та Х. Пірсона. Батько письменника, якого також звали Вальтер, зробив кар’єру правника і, фактично самостійно “вибившись в люди” (походив з фермерської родини), став королівським повіреним і увійшов до привілейованого кола шотландських юристів. Попри любов до професії та неймовірну чесність, батько вирізнявся також безкорисливістю. Дослідники, спираючись, щоправда, переважно на “Щоденник” письменника, акцентують увагу на надмірному релігійному фанатизмі батька, який був ревним пресвітеріанином та запровадив суворі кальвіністські принципи й у власній родині, як от щонедільні епитимії [15, с. 16]. В. Скотт не сприймав релігії батька. Така щира віра викликала в ньому відразу, і в майбутньому письменник з неприязню згадуватиме про суворість кальвіністського обряду, якого в родині дотримувалися з волі батька [4, с. 18]. Як відомо, В. Скотт не виправдав надій продовжити справу правника та обрав через деякий час після смерті батька письменницьку кар’єру.

Батько П. Куліша, Олександр, вирізнявся суворістю та запальністю в спілкуванні, за що й отримав прізвисько “гарячий Куліш”, його побоювалися за “крутий” характер [18, с. 5–6]. Характеристика родини Кулішів, подана в нарисі В. Шенрока, свідчить про тиранічний склад характеру Куліша-старшого: батько тримав у страху власного сина, який боявся навіть його голосу. Біограф робить висновок, що фізично сильний батько неприязню ставився до Пантелеймона через його хворобливість [18, с. 7]. Щоправда, у своїх спогадах П. Куліш пише про батька люблячого, який, попри нестерпну вдачу, любив свою родину, а запальність пояснює походженням з козацького роду, і цього не міг приховати сюртук провінційного поміщика.

Суворість, як характерологічну рису в образах батьків у творах письменників, можна, отже, інтерпретувати як художнє відтворення спогадів про власних батьків. Так, слід згадати образ батька Френка Осбалдістона, грізного торговця з роману “Rob Roy”, який не терпів, коли йому суперечили. Епізод зустрічі Френка з батьком дещо подібний до останньої зустрічі Михайла Чарнишенка з сотником. Комерсант Осбалдістон готує сина до продовження своєї справи, а той, натомість, більше цікавиться літературою. Френк, як і

Михайло до вирішальної розмови з батьком, переконаний, що йому вдасться схилити батька на свій бік у виборі майбутнього фаху [19, р. 6–7]. Батько надзвичайно обурений відмовою Френка продовжувати сімейний бізнес і відправляє сина у вигнання.

В обох творах безкомпромісний конфлікт завершується примиренням батька та сина. У В. Скотта Осбалдістон все ж прощає сина, якого хотів залишити без спадку, – у творі зображено своєрідну кінцівку сюжету про блудного сина. У романі П. Куліша над тілом сина сотник вимолює в Бога прощення, й земля приймає прах Чарнишенка – прощення набуває трансцендентного характеру.

Р. Багрій стверджує, що барону Бредвордіну з дебютного роману В. Скотта “Waverley; or, ‘Tis Sixty Years Since” в романі П. Куліша відповідає пан Бардак [1, с. 178]. Між цими образами також помічаємо принципові відмінності. У романі англійського автора барон Козмо Комін Бредвордін є нащадком шотландських дворян, він провадить самотній спосіб життя в родинному замку. Бредвордін дещо схожий на Олдбака у своїй втечі від професійної кар’єри юриста. Щоправда, тут причиною слугує не відраза до юриспруденції, а його політичні переконання і, як наслідок, звинувачення в державній зраді після невдалого повстання якобітів у 1715 р. Характерною рисою Козмо Бредвордіна є вихваляння вченістю: його мова пересипана латинськими термінами й посиланнями на античних авторів.

Барон намагається облаштувати своє життя відповідно до пишного церемоніалу шотландського дворянства. Його відданість роялізму, патріархальній традиції та старовині має комічний характер: найбільшою мрією барона є зафіксоване в жалуваних грамотах право його роду знімати взуття з ніг короля після битви. Він надзвичайно переймається високим становищем Бредвордінів, наводить безліч лінгвістичних аргументів та геральдичних прецедентів на користь їхнього родового герба, а за будь-які натяки щодо можливо незаконного отримання дворянства його предками готовий викликати на дуель [21, р. 85–86].

Старосвітський пан Бардак є прихильником Запорозької Січі, з її вольницею він пов’язує і незалежність України від загарбників. Він ненавидить російську адміністрацію та її представника Крижановського, якого за його підлі підступи вважає заледве не антихристом. Як і сотник Чарниш, він є тим, хто оберігає старовину: у нього є свій фетиш – фамільна реліквія – величезна срібна чарка Гетьмана Петра Дорошенка, з якої він частує лише дорогих гостей. Також йому нібито належить книга про запорізькі звичаї, що починається таким реченням – “Обычаи запорожские чудны, поступки хитры, речи и вымыслы остры и большей частью на насмешку похожи” (у примітці П. Куліш помилково вказує, що це цитата з листа військового запорозького писаря Дм. Романовського з праці “История Новой-Сечи, или Последнего Коша Запорожского” українського історика А. Скальковського [8, с. 314]; насправді ж це цитата з оповіді колишнього запорожця Микити Коржа, що була видана уривками в “Журнале Министерства народного просвещения” А. Скальковським під назвою “Изустные предания о Новороссийском крае” [16, с. 186]. П. Куліш у примітках до третьої частини роману вкаже, що про окреме видання в Одесі “Устного повествования бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, села Михайловского, Никиты Леонтьевича Коржа” [17] він дізнався, коли вже вичитував коректуру) [7, Ч. 3, с. 210–211]). Письменник відзначає типаж Бардака як прообраз майбутніх українських поміщиків, й акцентує насамперед на гостинності цього пана, який не позбувся суворих запорозьких звичаїв, які видаються навіть його невибагливим гостям-козакам справжнім дикунством. На відміну від скоттівського дворянина, Бардак не хизується своїм родом і з повагою ставиться і до Чарнишенка, нащадка славетних предків з старшини, і до простого козака Середи. Навіть його горячковість у намаганні затримати козаків на гостині видається не комічною примхою заможного феодала, а природним намаганням козака дотримати старосвітського звичаю

гостинності.

Отже, “Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад” П. Куліша є умовно-історичним романом із індивідуально-авторським трактуванням історії України другої половини XVIII ст. Як і В. Скотт, П. Куліш творить власний історичний міф, презентуючи замилювання старовиною та відверте симпатизування прадідівським звичаям. В. Скотт синтезував історію батьківщини із засвідченням віри в необхідність союзного королівства Великобританії, могутність якого в культурно-політичному єднанні Шотландії та Англії. П. Куліш також наголосив на невідворотності втрати козацької вольності й необхідності лояльного пристосування до нових умов та умовностей в імперії.

У романі українського письменника Чарниш є не антикваром на зразок Олдбака з “The Antiquary” В. Скотта, а історіографом на зразок вірогідного автора “Літопису Самовидця” Р. Ракушки-Романовського. Чарнишеві так і не вдається втілити проект усього життя – створити літопис про козацьку історію. Любов до старовини в обох персонажів виконує компенсаторну функцію.

Отже, спільне в романах вбачаємо насамперед не в інтертекстуальності, а в спільній психологічній основі, яка має типологічний характер. Проблеми компаративної поетики є актуальними в сучасному літературознавстві і надають широкі можливості для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну (“Тарас Бульба” М. Гоголя і “Чорна рада” П. Куліша в світі історичної романістики Вальтера Скотта) / Романа Багрій : пер. з англ. – К. : Редакція журналу “Всесвіт”, 1993. – 290 с.
2. Бернадська Н. Український роман : теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія / Ніна Іванівна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей : [пер. с фр.] / Жан Бодрийяр. – М. : Рудомино, 1995. – 168 с.
4. Дайчес Д. Сэр Вальтер Скотт и его мир : пер. с англ. / Дэвид Дайчес; [предисл. и коммент. В. Скороденко]. – М. : Радуга, 1987. – 171 с.
5. Доманский Ю. Архетипические мотивы в русской прозе XIX века: Опыт построения типологии / Ю. В. Доманский // Литературный текст: проблемы и методы исследования : сб. науч. тр. – Вып. IV. – Тверь, 1998. – С. 19–30.
6. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша : [монографія] / Василь Івашків. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 448 с.
7. Кулиш П. Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад / П. Кулиш. – К. : В Университет. тип., 1843. – [Ч. 1–3].
8. Куліш П. Чорна рада. Михайло Чарнишенко / Куліш П. О. – К. : Персонал, 2008. – 452 с. – (Бібліотека української героїки; вип. 1).
9. Левин Ю. “Поэмы Оссиана” Дж. Макферсона / Ю. Д. Левин // Макферсон Дж. Поэмы Оссиана / Джеймс Макферсон; изд. подгот. [и перевел] Ю. Д. Левин. – Л. : Наука : Ленингр. отд-ние, 1983. – С. 461–501. – (Лит. памятники).
10. Мень А. Магизм и единобожие / Александр Мень. – М. : Фонд имени Александра Меня, 2001. – 670 с. – (В поисках Пути, Истины и Жизни. II том).
11. Нахлік Є. Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст. / Євген Казимирович Нахлік. – К. : Наук. думка, 1988. – 320 с.

12. Нейман Б. Куліш і Вальтер Скотт / Борис Нейман // Пантелеймон Куліш. Збірник праць Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства. – К. : [Б. в.], 1927. – С. 126–156. – (Збірник історично-філологічного відділу УАН, № 53).
13. Петров В. Вальтер-Скоттівська повість з української минувшини // Розвідки / Віктор Петров. – К. : Темпора, 2013. – Т. 1. – 2013. – С. 272–293.
14. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII століть. – І: Досліди над літописом Самовидця / Микола Петровський. – Х. : Державне вид-во України, 1930. – 454 с.
15. Пирсон Х. Вальтер Скотт / Хескет Пирсон; пер. с англ., послесл. и коммент. В. Скороденко. – М. : Молодая гвардия, 1978. – 303 с. – (Жизнь замечат. людей. Серия биограф.; Вып. 16 (586)).
16. Скальковский А. Изустные предания о Новороссийском крае / Аполлон Скальковский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1839. – № 2. – С. 171–202.
17. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, села Михайловского, Никиты Леонтьевича Коржа / [сост. Архиепископ Херсонский и Таврический]. – Одесса : В городской типографии, 1842. – 96 с.
18. Шенрок В. П. А. Кулиш : Биогр. очерк / Владимир Шенрок. – К. : Тип. ун-та Св. Владимира АО Н. Т. Корчак-Новицкого, 1901. – 255 с.
19. Scott W. Rob Roy / Sir Walter Scott. – [Б. м.] : Wordsworth Editions Ltd, 1995. – 382 p. – (Wordsworth Classics).
20. Scott W. The Antiquary [Електронний ресурс] / Walter Scott. – Режим доступу: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/w-scott/antiquary.pdf>
21. Scott W. Waverley or 'tis Sixty Years Since [Електронний ресурс] / Walter Scott. – Режим доступу: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/w-scott/waverley.pdf>

REFERENCES

1. Bahii, R. (1993), Shliakh sera Valtera Skotta na Ukrainu (“Taras Bulba” M. Hoholia i “Chorna rada” P. Kulisha v sviti istorychnoi romanistyky Valtera Skotta) [The Path of Sir Walter Scott to Ukraine: The Adaptation of the Historical Novel Genre of Walter Scott by N. Gogol in “Taras Bulba” and by P. Kulish in “The Black Council”], transl. from English into Ukrainian by L. Sharynova, Redaktsiia zhurnalu “Vsesvit”, Kyiv, Ukraine.
2. Bernadska, N. (2004), Ukrainskyi roman : teoretychni problemy i zhanrova evoliutsiia : monograph [Ukrainian Novel : Theoretical Problems and Genre Evolution], Akademydav, Kyiv, Ukraine.
3. Baudrillard, J. (1995), Sistema veshchei: [transl. from French] [Le système des objets], Rudomino, Moscow, the Russian Federation.
4. Daiches, D. (1987), Ser Valter Skott i ego mir : transl. from English; [foreword and commentaries of V. Skorodenko] [Sir Walter Scott and His World], Raduga, Moscow, the Russian SFSR.
5. Domanskii, Yu. (1998), “Arkhetipicheskie motivy v russkoi proze XIX veka: Opyt postroeniia tipologii” [“Archetypal Motives in the Russian prose of the XIX century: Essay on Constructing Typology”], Literaturnyi tekst: problemy i metody issledovaniia : collection of scientific papers, Iss. IV, pp. 19–30.
6. Ivashkiv, V. (2009), Khudozhnia, literaturoznachcha i folklorystychna paradyhma rannioi tvorchosti Panteleimona Kulisha [Artistic, Literary and Folklore Paradigms of Panteleimon Kulish's Early Works] : [monograph], Ivan Franko LNU, Lviv, Ukraine.
7. Kulish, P. (1843), Mykhailo Charnyshenko, ili Malorossiia vosemdesiat let nazad [Mykhailo Charnyshenko, or Little Russia eighty years ago], [Ch. 1–3], Universitetskaia Tipografiia, Kyiv, the Russian Empire.
8. Kulish, P. (2008), Chorna rada. Mykhailo Charnyshenko [The Black Council. Mykhailo Charnyshenko], Personal, Kyiv, Ukraine.

9. Levin, Yu. (1983), "Poemy Ossiana" Dzh. Makfersona ["The Works of Ossian" by J. Macpherson] // Makferson, Dzh. Poemy Ossiana [Macpherson J. The Works of Ossian]; prepared [and translated by] Yu. D. Levin, Nauka, Leningrad, the Russian SFSR, pp. 461–501.
10. Men, A. (2001), Magizm i edinobozhie [Magizm and Monotheism], Aleksandr Men Fund, Moscow, the Russian Federation.
11. Nakhlik, Ye. (1988), Ukraïnska romantychna proza 20–60-kh rokiv XIX st. [Ukrainian Romantic Prose of the 20–60-ies of the XIX century], Naukova dumka, Kyiv, the Ukrainian SSR.
12. Neiman, B. (1927), Kulish i Valter Skott [Kulish and Walter Scott] // Panteleimon Kulish. Zbirnyk prats Komissii dlia vidavannia pamiatok novitnioho pysmenstva. – Kyiv, the Ukrainian SSR.
13. Petrov, V. (2013), Valter-Skottivska povist z ukraïnskoïi mynuvshyny [Ukrainian Sir Walter Scotts Novel Type on Ukrainian Past] // Rozvidki [Researches], Tempora, Ukraine, pp. 272–293.
14. Petrovskiy, M. (1930), Narysy istoriï Ukraïny XVII–pochatku XVIII stolit. – I : Doslidy nad litopysom Samovydtisia [Essays on the History of Ukraine XVII – early XVIII centuries. – I: [Studies on "Witness" Chronicles]], Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny, Kharkiv, the Ukrainian SSR.
15. Pirson, Kh. (1978), Valter Skott [Walter Scott : His Life and Personality]; transl. from English, afterword and commentaries by V. Skorodenko, Molodaia gvardiia, Moscow, the Russian SFSR.
16. Skalkovskiy, A. (1839), "Izustnye predaniya o Novorossiiskom krae" [Legends about the Novorossia Krai], Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia, Iss. 2, pp. 171–202.
17. Ustnoe povestvovaniie byvshego zaporozhtsa, zhitelia Yekaterinoslavskoi gubernii i uezda, sela Mikhailovskogo, Nikity Leontievicha Korzha (1842) [The Oral Narration of former Zaporozets, the Inhabitant of Ekaterinoslav Governorate and Uiezd, village of Mykhailovskoie, Nikita Leontiievich Korzh] / [compl. Archbishop of Kherson and Tavriia], Gorodskaia Tipografiia, Odessa, the Russian Empire.
18. Shenrok, V. (1901), P. A. Kulish : Biogr. ocherk [P. A. Kulysh : Biographical essay], Tipografiia Universiteta Sv. Vladimira AO N. T. Korchak-Novytskogo, the Russian Empire.
19. Scott, W. Rob Roy (1995), Wordsworth Editions Ltd, the UK.
20. Scott W. (2014), The Antiquary, available at: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/w-scott/antiquary.pdf> (access September 15, 2014).
21. Scott W. (2014), Waverley or 'tis Sixty Years Since, available at: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/w-scott/waverley.pdf> (access September 15, 2014).

УДК 821.161.2:82 – 311.6

СУСПІЛЬНІ ПОДІЇ ЯК ОСНОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО РОМАНУ

Шабаль К.С., здобувач

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

katjaumanec@rambler.ru

Стаття присвячена дослідженню жанрово-стильових особливостей сучасного українського роману Р. Іваничука "Країна Ирредента". З'ясовано, що гостра політична злободенність, що стане історією, є основою відображення дійсності в політичному романі. Окреслено вплив світоглядних орієнтирів письменника на ідейне спрямування твору. Осмислено тенденції й перспективи розвитку жанрового різновиду за сучасної літературної динаміки.

Ключові слова: герой, жанрова система, жанровий різновид, політичний роман, суспільні події.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ СОБЫТИЯ КАК ОСНОВА ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РОМАНА

Шабаль Е.С.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Статья посвящена исследованию жанрово-стилевых особенностей современного украинского романа Р. Иваничука "Страна Ирредента". Определено, что острая политическая злободневность, которая